

רשמות

מאסף לדברי זכרונות,
לאתנוגרפיה
ולפולקלור בישראל.

כרך א.

עורך עזריי א. דרומנוב
בהשתתפות י. ח. רבניצקי וח. נ. ביאליק.

מהדורה שניה.

מספרי 'מוריה'

הוצאת 'דביר'
תל-אביב, אי. תרפ"ה.

במצור ובשבי.

(מזכרונותיו של חיל).

מאת א. לוו.

נפרדתי מעל דורי היקרים והחביבים ומעל דורי הצדיק, אשר קרא לי מרחוק „ה' ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם“, מענתי על שכמי את ארנו הקטן ויחד עם קבוצת טירונים אחרים, שזה עתה לוקחו כמוני לצבא, שמתי סני אל התחנה. מלבד חליפות-לכנים ושאר הפצ'יטיון נמצאו בארנוני גם תפלין, סדור קמן, תניך קמן וספרים יהודיים אחדים. שלשה שבועות, בערך, נסענו מעיר לעיר. עברנו גם ערים ועיירות יהודיות, ויש אשר הייתי נכנס לכתר כנסיות ובתי-מדרשות לאמר „ברכה וקדושה בימות-החול ולשמוע את החון ביום-השבת, ונשים צדיקיות היו מסתכלות בי ומצטערות. שנער דל-בשר ועול-ימים כמוני ילקח לצבא. צא אפוא וספר להן, כי מאת „זקן העדה היהודית היתה זאת, כי בשנה ההיא עמדו להקרא לצבא אחדים מקרוביו וגם שנים מבני הנבירים, ולפיכך הוסיף לחמשה נערים עוליימים — וגם אני כחכם-שנים על שנתיהם, כדי שיגדל מספר הקרואים ותמצא להם ידם של הפקידים לבחור ככל אשר יבחרו...

מקץ שלשה שבועות הנענו לעיר קטנה בקנקו ושם הודיעו לנו, כי סוף-סוף באנו „אל המנחה ואל הנחלה“.

כשנכנסתי אל הקסרקס ננש אלי סגן-אופיצר. מדבריו למדתי, כי לא היהודי היחיד אנכי בניגדה שלנו, אלא שיש בה עוד יהודים. ואמנם תיכף ומיד ננשו אלי שני חיילים יהודים. נתנו לי שלום והשתדלו לנחמני בדבריהם הטובים. החילותי ללמוד את חגרת העבודה ונתתי את לבי לעשות את רצון מלמדי ומדריכי. ולא היו ימים מועטים וכבר ניתנה לי הרשות לצאת מן הקסרקס בלוי' שני החיילים האלה ולבלות שעה קלה בבית-התופרים. הוא „הקלוב“ אשר לנו היהודים: ראש החיישים היה יהודי, שכבר זכה לשני סיטני הצטיינות, וכמעט כל יתר הפועלים בבית-התופרים גם-כן היו יהודים.

קודם הרהפסת נאסף בקרקט שלנו כסף למאכלים כשרים. הנבאים שנים מזקני החיילים היהודים, ראנו לכולנו והכינו הכל למען היות לנו סמך כשר, לבשנו בגדי יום-טוב, התפללנו בצבור, טעמנו מהם חג כמשפט ובהלכה, ואולם לאחר הפסקה באה פתאום פקודה לבחור חיילים מן המיזרחים ולשלוח אורם, בלי הכנות רבות, אל מקום אחר. להיכן לא ידע איש מאתנו, נבחרתי גם אני, וכעבור ימים אחדים כבר הייתי מוכן ומוכן למסלול חדש, ימים אחדים נסענו במסלול-הברזל עד בואנו לאודיסה. באודיסה הכינונו צידה לדרך, עלינו לאניות, התזמורת נגנה לנו מנגינת-פרידה והפלגנו לים. מקץ חמשה שבועות עננו אניחותיו כנמל רומי גדול, הוא פורט-א-רסור, והמפקדים אמרו לנו, כי פה נפיק את כלנו, בשורה טובה זאת עוררה את רוחנו, כי כמעט כבר כלה כחנו מעל הדרך.

כמשך זמן קצר לבדתי להכיר את מקומי זאת סביבתי, נתודעתי להרבה חיילים יהודים וביניהם מצאנו גם בני עיירות הסמוכות לעירתי, מיום ליום נמשך לבי אחרי פורט-א-רסור, אשר הרים-ענקים סביב לו, אהבתי להשביע את עיני מימי העיר והסביבה, המצבים הנפלאים, והשיירות המפוארות, וביוחד נהגתי מימי הים ושלל צבעיו, יפה ונרדר היה פורט-א-רסור בימי שלותו ופה היה גם הנמל, קליני, ששולח-ברזל חברה אותו עם רובע-העיר הרוסי, פה, בשכונה הרוסית, נמצאו כל בתי-הממשלה ופה נמצאה גם מידתו של הנציב, יפה ביותר היה הנמל, דאלני, אשר קראו לו „אודיסה של המזרח“, וכאמת היה דומה לאודיסה ולא רק כיסויו בלבד: רוב הסוחרים והקמאים אשר בדאלני היו נסיען מכני אודיסה. פורט-א-רסור היה מלא ערב רב של בני עמי-אסיה שונים: סינים, קוריאנים, יפאנים, מונגולים, תתרים וגם פולנים ורוסים. מספר היהודים היה מעט מאד לפי הערך.

בקרב החיילים היהודים אשר בפורט-א-רסור נמצאו בתורים הנונים מליטא וממחלוק וביניהם גם בני-יתורה ובעל-השכלה, אף היה לנו בית-תפלה, שבו היינו מתאספים בשבתות ומדברים ירדית בינינו לבין עצמנו. כל מה שקהלה עברית צריכה לו לא חסר גם לנו. הרב שלנו היה בהר מוכמך ואיש ישר, — כמובן חייל. גם חן היה לנו, בחור נבחר-קוטה, רהב-הזהב והכסף-עניים. קולו היה יפה ונעים וכשעמד להתפלל לפני ה„מגיד-הדוד“ הגדול היפה והבהדר היו תפלותיו לוקחות את לב כולנו. סגן החזן היה גם כן חייל, בחור מאודיסה, לפעמים קרנות, כשהיה הגנרל ספסל או נידל אחר עובר על בית-התפלה, היה מסתכל אל תוכו ובדרך אוחז בברכת שבת יום-טוב, ב„מים הנוראים“ של שנת תרס"ד נאסף בבית-התפלה צבור גדול של חיילים יהודים, בניה-תפלתנו נמצאו שלשה ספריות-תורה, אף מצאנו מבין חברינו חוקע וקורא הנונים, מברנו „עליה“, חלקנו „כבודים“, — הכל כנהוג, כך נהגנו גם בסוכות, ואולם השמחה לא הייתה בלבנו: כל הפגיבה הייתה מפותטת איזה צד סתניק ולבנו נבא לנו ימים רעים, בטרם

שנת 1903 נברו העננים וערפל שחור ירד ונת על שמי פורט-ארטור הבהירים והיפים. רבים דברו והתלחשו, אך איש לא ידע בשלמה כל המהומה. אסור היה להיכנס בשאלות, אך כהוש ראינו, כי דבר נורא קרוב לבוא.

סוף-סוף התחולל הסער: ביום 31 ליאנואר שנת 1904 נשמע בפורט-ארטור מצד הים רעם של תותחים ואפיניים. השוכרים על הים נתנו אותות והריעו תרועת-מלחמה ובעיר קם רעש ומהומה. אנשים ונשים התעלפו ילדים כנו-פרצה המלחמה. הרבה תושבים עזבו את העיר עוד מקודם ומספר האנשים בעיר הלך וחסר מיום ליום.

הנשואים נאספו לאסיפות ונעשו אנודות-אנודות, וביחוד גדולה היתה אנודת מכני-האש. הכחים הנדולים אשר בעיר הוקצו לבתי-חולים ואנשים רבים נעשו בריצונם הטוב סניטרים. האנשים וגם הנשים, שנשארו בעיר, ראו חובה לעצמם לעזור לחיל ולהלחם בשונא האכזר, אשר קם עלינו. נברה וחזקה עוד יותר האהדות בקרב החיילים היהודים. בימים האחרונים היינו כולנו לכני משפחה אחת. יסדנו חברה „בקרד חולים ו„הלויית הפתי. השבענו את נושאי-החלים היהודים, כי יתכוננו היטב בהרוגים ויביאו את החללים היהודים לקבר ישראל. וחזן מה נתרבה גם מספר יהודי העיר, אשר נתודעו אלינו. לפני פרוץ המלחמה ידענו רק אחדים מהם, שהיו באים לפעמים לבית-הסתלנו לשם „אֶה־רֵצִישׁ והיו משאירים לנו כסף לנרות ולעניני צדקה. ידענו, אמנם, כי בעיר נמצאים הקבלן המפורסם גינובורג ועושי-דבריו ועוד יהודים אחרים. אך לבנו לא הלך אחריהם. ואולם בעת האחרונה היו באים אלינו אורחים יהודים חדשים. סאליו נתעורר רגש האהבה בלבבות.

בקרוב הנשים העבריות אשר בפורט-ארטור היו הרבה נפשות חוטאות. אחת מהן זכתה לסירוס נדול. היא קנתה עולמה בשעת המלחמה ושמה היה לכריכה בפני כולנו. בלב תמים אני קורא לה „שרה בת טובים“ אף כי לפנינו היה שמה „רחב הזונה“. זו היתה אשה יפה, נכונה-קומה ובריאת-בשר, כבת שלשים, ענייה-חכלת וערמה, שערותיה-זהב והיא כולה מקושטת זהב ואבנים מוכות. אשה זו מכרים ומקורבים היו לה מבין כל נכבדי העיר וכל השרים היו יוצאים ובאים לביתה. הבריות אמרו, כי יש לה עסק אפילו „עמוי ככבודו ובעצמו. ובשביל כך היתה היא היחידה, אשר יכלה להוציא לפעולה את הרבר, שעלה במחשבת לפניה. ואם היתה כונתה לכפר כזה על חטאיתה וראי עליה לה גם דבר זה.

המלחמה החלה ומטבח הוכן לאלפי אנשים. העיר היתה מלאה בתי-חולים ובבית הכירות, לא-הרחק מן העיר, היו מקברים בכל יום ויום חללים לעשרות. וביאות האשה האמורה, כי יהודים ולא-יהודים נקברים בקבר אחד, השתדלה וקבלה מאת הרשות רשיון לפנות מקום מיוחד לבית-עלמין יהודי, ומאז התחלנו להביא את חללינו שלנו לקברי-ישראל. אף שני משתרים מיוחדים, סינים, היו לה לאשה, אשר עזרו עליה להפוך קברים לחללים יהודים. היא היתה מעניקה

מכספה לקבנים הרוסיים, כי יודיעו לה השעה שזובלים לקברות אח ההללים הנאספים בשדות-המלחמה. למען היות היכולת בידה וכידי משרהיה לפקח על ההללים היהודים, כי יוכלו לבית-העלמין שלנו. סערה וקור, סטר ושלג לא עצרו מעבדתה זו. את החובה הקדושה, אשר נטלה לעצמה, מלאה באמנה רבה. פעם אחת נודע לה, כי קבר, שלא במעמדה. שלשים חללים בקבר אחד, ואחר הקבנים אמר לה, כי כפי שנראה לו בחשכת הלילה, נקבר בקבר זה גם יהודי אחד. או קמה האשה והלכה אל הכהן והתחננה לפניו, כי יתן לה החלל היהודי, וסוף-סוף סתחו את הקבר והוציאו משם שני חללים יהודים וקברו אותם בקבר מיוחד. ובעמדה על הקבר נעתה בבכיה כילד ועיניה-התכלת שלה היו מלאות אותה שעה רך ואושר... כבר עשתה כל הימים. אפילו לאחר שהכל עזבו את העיר נשארה היא בעיר והוסיפה לעבוד את עבודתה הקדושה. כמובן, עזרו עלי-ידה הפניטרים היהודים, שנמצאו בכת-החולים הרבים בעיר, כי זאת היתה חובתו הקדושה של כל אחד מהם. ומה גם כי הפצועים היהודים היו מתחננים אליהם. שימלאו את הוכים בנוגע אליהם. זאת היתה נחתו האחרונה של כל חייל יהודי: הוא ידע, שאם יהרג במלחמה יוכא לקבר ישראל כמנהג ישראל. כל חייל עברי היה שומר אצלו פתא מיוחדת, שעליה היה רשומים שמו ושם עירו, ופצעים רבות אירע, שהנפצעים היהודים, שהדיבור ניטל מהם. חגרו שארית כהם ועלי-ידי הנועו שנות הסבירו לפניטרים, כי יהודים הם. ואין ספק בלבי, כי בתוך כל השמות ההבינים, אשר עלו בזכרוננו של כל הלל יהודי כרגע נסיסו האחרונים, היה גם שמה של „שרה בת טובים“ הפרט-א-טורית.

ואולם יש אשר חיילים רבים - וכתובם גם חיילים יהודים - נפלו חלל לא במקומות-ישוב, כראם בפניציות אשר מקינות להר-ירושלן. להביא משם את החללים לעיר אי-אפשר היה, ולפיכך היו נקברים במקומם. ואמנם במקום ציה כזה נפל גם החלל היהודי הראשון. זה היה עלם ליטאי, בן בריסק, פנאי-יפים וענולים, שעזותו - תלתלים, עינו שחרות, מדבר נאיה ושוטף לאט, בת-צחוק נעימה היתה מרחפת תמיד עלי-שפתיו ודוא וורק מפיו דברי-חרדות משלו או מה ששמע מאחרים. מה נעימה היתה לכלולו חברתו: אך למן היום שהתחולל סערה-מלחמה נדמה רוחו העליוה וכאילו רכאו שר: היה מתהלך ובוכה ומתאנה במרירות וענה שחורה הלישה את פניו היפים. הוא חדל מלאכול ולשתות ויהפך לאדם אחר לגמרי. וכאשר נחמנוהו פעם בפעם ואמרנו לו: „צית רבים הצי נחמה, הלא נורל אחד לכלנו? - היה מחריש או שהיה משיב דברים קצרים וסחנק את דמעותיו בטרנו. אהר-כך, כשרציקו לו כל החברים מסביב בדברים נמ-צים: „מלן! הלא בעמך נא-ד טולנו, כי עלי-כן מיה שחורה אתה משל על כולנו, ספר לנו את דבר עצונתו וסוד תונתו המרה: יתום הוא, אין לו אב ואם ומילדותו נחנק בבית סכתא מרשעת ואחרת, שאלה וקללה היה סיה מלא כל היום. פעם אחת קללה אותו, לאמר: „בך יפגע כדוריה-המות הראשון.

עבשו הוא מתירא, שמא תקום קללת הסבתא המרשעת. ואמנם הקללה נתקיימה. יחד עמו במהפורת נמצאו עוד שלשה יהודים. האחות גדולה היתה ביניהם, יחדו עברה, יחדו אכלו ושמו ויהו התפללו לה, כי ירחם אותם וישמור אותם מחי'מות. ופתאום, ביום כהיר אחד, ירדה שרפנולה אל תוך המהפורת ונתפוצצה ואותו עלוב היה הראשון, שנפל חלל... הוא נקבר בראש הר ועל ציון־קברו נישמו הדברים האלה: „פה נקבר ההרני הראשון מכני ישראל... את ה„קרישי הראשון על קברו התפלל חכרו, בן־עירו.

בימי המצור של פורט־צ'מור היינו אנחנו, החיילים היהודים, מתאספים לעתים קרובות ודנים בענינים, הנוגעים רק לנו היהודים. בכלל, שרתה אז עלינו רוח של מסתורין. אמנותנו באלהים, השומר עמי־ישראל, חזקה היתה מאד והיא היתה כל נחמתנו. היו בינינו יהודים מכל רהבי רוסיה: למדנים מליטא, חסידים מפולין ואפיקורסים מאודיסה. רוב החיילים מפלכי ווהלין וקונז היו חסידים צעירים. ולכן אין פלא ברבה, כי פתאום קם בתוכנו איש חסיד צעיר והחל לחלק קמיעות ושמירות, ששמות מלאכים היו כתובים בהן. ורכים קפצו על הקמיעות והשמירות הללו. כיצא כזה נברה בקרבנו עד טאד האמנה בחלומות וגם פותר־חלומות נמצאו בתוכנו. והירים היינו כולנו לפתור את כל החלומות רק לשוכה. — פעם אחת בא אלי לשרה־המלחמה בן־עירי וספר לי חלום נורא, שחלם הלילה: סבתא שלו, שבשעתה היתה נכאית מסורסמת בעיר, באה אליו, כשהיא לבושה תכריכת, ואמרה לו: „אל תצטער, בני, כבר נצלת! — ותיקף נעלמה. פתחתי לו את חלומו, כי בעוד ימים מועטים יבוא השלום וכולנו נשוב לבתינו בשלום. אך לא כך נפתר החלום בפועל. כעבור ימים אחדים נפצע חברי בידו; בידו השניה חבש בעצמו את הפצועה והוסיף לעבוד את עבודתו — להביא חומרי־ריה בשביל זורקי־הבדורים. ובאותו מעמד נפצע שנית בידו הפצועה. בעד מפעל כזה קבל שני אותות־כבוד. —

נמצא בתוכנו גם חייל אחד, שהיה הניל לחבר שירים התינות ובקשות בלשון יהודית. גם זו היתה נחמה לנו בעת צרה ומצוקה ורבים מאתנו ידעו את כל התינות ובקשותיו בעלי־פה. ספרו, כי במהפורת היה כותב אותן התינות והבקשות. קצתן נשמרו בזכרוני עד עתה.

הנה קטעים אחדים לדוגמא:

רבונו של עולם, גיב אונו קראפט אין מוס

איון צושטעקן ביים גרויסען שפורם,

פן מיט אונו נסים זיי חנוכה אין פורים,

נאם שיק אונו פאראויס דיין כרכה.

ענשעצט נאם :

הנה אנכי שודת סלאכי לפנים

און געהט מיט גרויס הצליחה...

גרויסער נאם, אלסעכטונער מאפע,
 דונ אראב פון דיינע היסלעך,
 זעה ווי מיר פוילען און שימלען,
 קוק אראב פון דיין נעצעלס,
 זעה ווי מיר ליידען גוים, שרעק און קערס,
 זעה צו אונזערע פרעהרען און געוויין,
 ווייז מיר האבען נאר ריך אליין...

קלייבט ויך צענויף ברידער אלע
 נאם דעם בורא מיט כונח בעסטע,
 ער זאל אויף אונז רחמנות האבען
 און פון בייע צרות אונז אלעסן רעסטען.
 זאל ער אונז זיין ברכה שיקען
 „ה' ישמרך מכל רע",
 ער זאל אינו ווייזען נסים
 ווי אונזערע עלטערען אין אמאליגע צייטען,
 אז מיר זאלען דעם שונא בעווייגען, —
 דעם בייען שונא, דעם פערשייטען.

ווער פון אינו וועט לעבען בלייבען,
 זאל היים גרויסען אונזערע טרייע און געליכטע,
 אונזערע הייסע קישען זיי איבערנעבען,
 אז מיר ווייזען געשטארבען מיט הערצער בעשריכטע,
 מיר מווען אלע דערויף שווערען,
 דאס עהרליך צו זיין מקיים...

דער שונא נעהט, דער שונא סליהט,
 עס הערט ויך קלאפען זיינע הארבאטען.
 בייך אפקיר דוהי, דו גרויסער נאם,
 גרויסע מיין מאמען און ביין ערענדען מאמען. —

לא חסרו לנו גם רופאים יהודים וכמעט כולם היה להם עסק עם רהילים
 והיהודים והתנהנו אתם בזהבה. ספרו מעשה שהיה בדפא יהודי משימר, שכקש
 מאה החילים היהודים בכית-החולים שלו, כי אם ימות או יהרג יביאנו לקבר
 ישראל, אף רשם להם את שם אביו לצורך הזכרה.
 בכלל, נשמנו דמיי-יהודים רבים בשדות מגדוריה ובערכותיה השיממות
 ספוחים אלפי קברים נודדים וקבריראחים של יהודים וכתבות על ציוני הקברים
 כאותיות עבריות ורוסיות.

עבר החרף והקיץ בא. ימי הפסח עברו עלינו בתלאות רבות. עבר גם חג
 השבועות. המצב בעיר היה רע מאד. כבר מורגש היה חוסר תבואות שונות, גם
 המצב במכער, שנתן במצור, הורע עד מאד. היאפונים והזירו בסעם האחרונה
 את התושבים, כי יצאו את העיר, יען כי עתידים הם להשתער על העיר ברג

כה. מוגיהאוויר היה רע וגדלה הקדחת גם בעיר וגם במכצר. ובלילות חיתה עלטה פרושה על הכל, ויש אשר עננים ככרים כמו גם את השמים ולא נראה אף כוכב אחד. חושך ואפלה מלאו גם את הלככות. קיונו לאור — ואין...

לפני ראשיהשנה עברה קומיסיה של חיילים יהודים על כל בתיהחולים והודיעו לחולים היהודים, כי בראשיהשנה יתפללו כציכור. לא לחנם טרחה הקומיסיה: איש איש חנר את שארית כחו ובא להתפלל. וצריך אנכי להוסיף, שככלל לא היו החולים היהודים רגילים להשאר זמן מרובה בבתיהחולים. אף יהודים נדמים היו שבים אל החיות ובידם האחת ידו באקדחים. קליוהומר שבימים הנוראים לא נשאר בבתיהחולים כמעט איש כאלו שיכלו לקום ולהתהלך על רגליהם ועל משענותיהם. ערב ראשיהשנה אחר הצהרים החלו חברינו להתאסף בביתהחפלה וכערב כבר היה הבית מלא מפהאלפה.

נורא היה המהות: באו הרכה חולים, נונים ודלים כמתים. היו בתוכם גם נדמים וקסעים, הנשענים על משענותיהם, שתומייעין ופצועים בכל מיני פצועים. אפילו הכריאים שבנו היה מראה מניהם עצוב וקודר ושער ראשם חקנם פרוצ ומגודל. בערב היום תלינו יריעות כסולות על פני החלונות, כדי שלא יראה אור הבית ליאפונים ולא יכוזנו אליו את יריותיהם. התחילה תפליהערבית. אנחה אחת נדולה מלאה את הבית וזרם דמעות פריץ מתוך כל העינים. לפני התיבה עבר חיל נכחירגלים, נשען על משענותיעין, וקולו הרך ננע עד הנפש סמט. אחרי המעריב ברכנו איש את רעהו ב„שנה טובה“ והלבבות הגו נכאים: „מי יודע מה יולד יוב...“ רבים נשארו ללון בביתהחפלה וישקדו על ספר התהלים. למחרת באו אל ביתהמדרש גם רוסאים יהודים אחדים וכברנו אותם בעליות. בשעת תקיעת השופר נפל דבר, אשר היה לנו למהתהלל. ההיל, שעמד על המשמר מחוץ לביתהחפלה, היה סתוםאוזן כבקצה וכתקוע השופר נדמה לו, כי הירועתמלחמה היא זו, הבאה משרההקטל, ויהפז אליו לניתיהחפלה וידיע לקהלנו, כי קרואים אנהנו לצאת אל השדה. בביתהחפלה קמו רעש ומהמה. הנפסיק את התקיעות באמצע? כל הלבבות המו ורעשו וכל פנים קדרו עוד יותר. לאיש ואיש מאהנו נדמה, כאילו מרהוק מניעים לאזנו תרועתמלחמה ורעשיתופים. ורק אחרי אשר פריצנו לצאת לחוץ נדע הדבר, כי אישיהמעמד החרש טעה בנינון התקיעה... בשעת הפלת „נהנה תופף“ לא נשמעו בבית התפלה דברים כלל, רק קולות נחנקים מדמעות מלאו את כל חללו של הבית הקטן. וקולו של החון הולך וחוק וחוק אל תוך האוויר להבות אש: „מי יחיה ומי ימות, מי כקצו ומי לא כקצו... איזמים וגוראים היו הרגעים ההם...“

בין ככא לעשור לא היה לנו „מניין“, יען כי באותם הימים התחוללו קרבות

נוראים, שבהם נהרגו ונפצעו הרבה חיילים יהודים, ולחללי הקרבות מרודים היינו כולנו בעבודות שונות גם במבצר וגם בשדה.

ערב יום-הכפרים האפילנו על הלונות בית-הפלחנו ככליל ראש-השנה וכלב נשכר ישבנו לאמר תהלים ה' תסלה וכו'. והנה באה שעת "כל נדרי" הנורא. איכה שחורה נפלה על כולנו, לב כל איש ואיש מאתנו נכא לו רעות. תונה וחשכה שררו בבית-הפלחנו הקטן. הנרות הפיצו אור כהה ונונה מסכיב. פתאם רעד קול בבית: "כל נדרי". זה היה קולו של חייל צעיר סצוע, נכה-קומה ודל-בשר, שעמד לפני התיבה. לקול הזה קמה דסמה בבית. איני יודע, אם יש אמת באנדה הידועה, שהנינו העצב של "כל נדרי" נוצר כפי אבותינו אנוס-ספרד, אבל אנחנו, ניני-ניניהם, הרגשנו בשעה זו אותה האימה ואותו הפחד, אשר קמו אותם במעוות-ענייהם. אף הוכירו לנו החלונות האטומים שבבית-הפלחנו את המערות ההן. הפלוחינו עברו בדממה, שלפעמים הפסיקה אנקות דמעות נהנקות... כלו התפלוח. השעה היתה מאוחרת. חשכת-עלטה שררה בחוץ. רוח קרה נשבה מצד הים. איש לא עזב את בית-התפלה. שקדנו על התהלים. אמרנו "שיר היחוד" ועיסים וינעים צנהנו על הקרקע בין יושבים ובין שוככים. בבוקר השכם עמרנו להתפלל לפי הנוסח הישן. צמו אפילו הפצועים, שרופאים יהודים לבל יצמו. היום היה קר ומעורפל. רוח נשב בהזקק. על פני הרקיע נראו עננים שחורים וחונה שחורה נצורה בכנפם. בשעת "נעילה", כשרהפלנו כלב מלא צער: "פתח לנו שער" - נשמעה פתאם תרועה גדולה בהוצאת העיר. מהומה גדולה קמה בבית-הפלחנו. סתוך חפזון סיימו את תפלתנו; הפצנו לנמר דוקא ב"לשנה הבאה בירושלים". וכשנמר בעלי-התקיעה את התקיעה הגדולה כבר נשמע קול-רעמם של תותחים יאפוניים מצד אחד ונהמת תרועה ורעש תופים לצאת מלחמה מצד שני. זעקת-מהומה מלאה את חללי-האיר. זורקיהכדורים רעשו בלי הפסק. לקול הרעם החזק של התותחים חרדו אלפי אנשים וירצו אל שדות-הקמל. לתאר את אימת השעה הזאת אין אני יכול. היאצנים הכשירו מות וכליה על כל העיר. ואפילו רבים מהפצועים אשר בבתי-ההולים נפלו חללים. הוצאת העיר מלאו דמי הרוגים ואנקת-מות. ואנחנו, החיילים היהודים, עוד טרם הספקנו להשקיט את רעבוננו וצמאוננו אחרי ההענית, רצנו יחד עם כל יתר החיילים לשדה-המלחמה כשמצרי-כדורים ושרפנות ניתך על כולנו.

הלילה האפל הרוא היה אחד הלילות הזוהר נוראים בפורט-א-רמור. כמעט כמשך כל ימי המצור לא ידענו כמותו. חללים עד אין מספר נערכו לערמות על הרים ובבקעות. בהשבת הלילה נשמעה ע-כוביה של אנה ונאדה, יללות וקללות, בכי ותהנונים, תריקת-שנים וחרדה רבה. זו היתה נסיסתם של מאות אנשים, אשר טבעו בנחלי דמים. נועו על מערומי האדמה. ואין מושיע להם. בלילה הרוא חננ מלאך-המות את חנ נצחוננו הגדול. ובתוך החללים רבים היו

גם מבין החיילים היהודים, שנהרגו ונפצעו בשדה הקטל וגם בדרך ריצתם לשם.

נורא היה המראה כעת אסיפת הנפצעים בשדה הקטל: פנים חוריים, שערות מרועות, שפתים כעוות ומנאלות כדפס ודמים. אשרי מי שזכה לעזרה תכופה ואבוי לו למי שעזרתו אחירה לבוא...

לא היו ימים מרובים והמצב הרע עוד יותר. היאפונים התחילו יורים על העיר לעתים תכופות. מראה העיר היה נורא. לפעמים נדמה, כאילו מתה כל נפש חיה בה. הרחובות ריקים מאין אדם. הרלחות וההריסים סגורים ומסוירים. הרכה בתים נשרפו ונהרסו. נשמעו רק קול צעד של שומרים ואנחה או אנקרה גסיסה של פצוע מסוכן. בשבועות האחרונים של המצור התקרבו היאפונים אל העיר כל כך, עד כי המחפורות שלנו נמצאו לא הרחק מן המחפורות שלהם, והיאפונים היו משליכים לחוך מהפזיותנו אנכי אבנים קטנות מנלות הפצעות כהונות רוסית, אשר בהן הודיעו לנו, כי אפסה כל תקוה למכבצנו.

ואמנם המבצר כבר עמד להבקע. מצב החיילים היה קשה מנשוא. כיליו תעינו כצללים בעולמיהרה. כחיהחולים נחרבו בעיר. בכל מקום נשמעו אנקות, יללות וקללות של פצועים וגיססים, שנאבכו עם מלאכהמות מתוך יסורים קשים. גם מצב הבריאים אולי לא במדה מרובה היה טוב ממצבם, כי זה זמן רב סברנו מצוקות רעב ונסתנסנו בקור ובצמא. באויר נסרו בלי הרף כדורי התותחים הגדולים של היאפנים, אשר הרסו את שארית המבצר וגם את הכניסין אשר בעיר. יום יום נפלו חללים רבים, אנשים תמים ונקיים, שלא יכלו עוד גם להגן על עצמם הגנה כל-שהיא. אפילו האנשים הבריאים ביותר בעלי העצבים ההוקים, התהלכו קודרים למראה וחללים הרבים והקברים החדשים, שצמחו לסאות.

לא מעט היה מספר הקרובות מבין היהודים גם בימים האחרונים, כי כל החיילים היהודים נלחמו במסירת-נפש ממש ורבים מהם הצטיינו בנכונותם. אפילו מבין אנשי העיר היהודים הצטיינו רבים. כמו חי עוזנו עומד לפני עיני חברנו נחום בן פרץ אהון מסקדל, שבצעם הקרב הוציא מתוך תחומהאיש שני אופיצרים פצועים. אחר-כך הוציא גם תותח אחד, ובשעה שנשג אל תהום האש שלישית פגעה בו שפלה והוא נפצע ומת. רבים, רבים הם הגבורים היהודים, אשר הראו נפלאות כפורסאדאסור כל ימי המצור. רבים נזקו ונהרגו ורבים ניצלו, כי היתה עיני המוכנה של אל-הישראל עליהם לשמרים מכל רע.

כשני ימי המצור האחרונים ראו הכל ונוכחו, כי שוא כל העמל הרב וכל הכרובות הכדורים וסוף המבצר להבקע. היאפונים פרצו להם דרך בנקרות הצורים ובשעה שהחיל אשר מלמעלה קרב אל העיר מצד זה הלכו החיילים שמחת לארמה וקרבנו אל העיר מן הצד השני... הבקע המבצר וכל חיליהמצב הלך שבי לפני הצר. -

אותו היום היה יום טעונן. רח וועם נשב בחזקה. אנחת הפצועים ושארן
הסער מלאו את חללו של האויר וההרישו כל-אחן. קשה היתה עלינו פרידתו
מרכיניו הפצועים. דמעותינו נשסכו כמים. כמנרשי ספרד הבטנו גם אנהנו
לאחרינו. אם אין פצועינו ומתניו הולכים אחרינו... חיל-משמר רב יאפונו הולך
אותנו שבי. מפורט-ארפור הולכו אותנו לדאלני. בדאלני הושינו אותנו באניות.
האניות, שהיאמנים פנו לנו מקום בהן, היו אניות-משא. ובכל-זאת שמחים היינו,
כי סוף-סוף ניתנה לנו האפשרות לנוח מעט סכל העצל והתלאות הרכות, אשר
מצאונו. מה לנו ולים הגרנו. לנלים הוועפים ולנהמת הסער הגדול? שמחים
היינו, כי מרנוע ינתן לעצמותינו השבורות ולנפשותינו הנהלאות-בעלותנו אל
האניה ישכנו. עדת-יהודים קטנה. כמקום אחד ובהגרנו את שארית כחנו השבענו
איש את רעהו. כי אם ימות איש מאתנו בדרך יתנו הנשארים את לבם לקיים
בו מנהגי ישראל עד כמה שאפשר, ואפילו אם יורידוהו המים...

וכשאני חפוש הרהורים קשים נפלה עלי תדרמה, תדרמת-מות כמיש. כמה
ארכה התדרמה ומה נעשה בי כל אותם הימים אין אני יודע. זוכר אני רק, כי
כשהקיצותי אחרי ימים אחדים ירדו עיני דמעות מאין הפגנות ושיירי חלום נורא
כלכלו את מוהי. עיף וחלש שבתי ושכנתי בפניתי. אך הפעם לא יכולתי לשכב
במנוחה: קיבתי תבעה את ספוקה. וחזין מזה, סתוך סרח ההרהורים הבלולים
העמומים, אשר פרו את מוחי, כבר הספיקה להתבהר לאט-לאט מחשבה אחת
סודרת, אבל ברורה: "מה יהיה גורלנו? קמתי, רחצתי את פני כמים קרים,
שמשפתי יפה יפה את עיני ואראה והנה על ידי עומדת קערה מלאה תבשיל-
אורז. מבלי חשוב. כמה ימים עמדה הקערה על ידי, בלעתי את התבשיל כולו
ושוב צנחתי על משכבי ואמרחי להרדם שנית. אבל פתאום חשתי והנה ידיים
קרות נוגעות בי וקול מדבר אלי: "קומה, רב לך לנוס" זה היה קול חברי,
שבימי התדרמה היה בא לכקרני תכופות. קמתי, רחצתי ונגשתי אל ערת היהודים
שלנו. רובם ישבו על צרוריה-הפציהם ובנינון רך ועצוב שקרו על התהלים. אחרי
הפלת המנחה התהלכתי עם חברי בכל רחבי האניה והתבוננתי לשכובים, בני
עמים שונים, שישבו בפנות שונות עדות ערות לבדן. איש איש בהוך בני-
עמו. נגשנו אל ערת הרוסים הגדולה. קצתם עמדו על כרכיהם, הצטלבו והתפללו
לאלהים, קצתם ישבו כפנה חשכה וספרו מעשיית שונות על רוצחים וגנבים,
ורובם ישבו ושרו שירות-עם, שקויות תונה מתוקה ודאכה מתליקת-לב.

במשך ימי הגסיעה סתו באניה הרבה חולים וחלשים ותיכף תורדו
למצולות-ים.

באנו לנאנאסאקי וכלית חיל-משמר רב ירדנו אל החוף. הנמל הגדול היה
במקרה: שאון קולות של אלמי פועלים ושריקת צפירות של אניות גדולות

וסמנות ההריון את האוננים. והוץ מזה בא אל החף המון אדם רכ לראות
בגבריו פדוּס־אֶדְסוּר, איך יכיס רבים לא יכלו היוֹאֲפִנים להם.

ובעוד אנו מכנים את עצמנו לסעודה, שהוכנה לנו, והנה פתאם קול
מפקד ואומר: „היהודים לחודי—כולנו נדחמנו לקול הקורא הזה. הנה פה בשכי
„היהודים לחודי? המליץ קרא את שמות כל היהודים מעל הרשימה וחיל-
המשמר הולך אותנו לבדנו לכר מכוסה דשא ירוק, שכבר הוכנו שם קרשים
לישיבה. המליץ הודיע לנו, כי היהודים יאכלו את ארוחת הצהרים לבדם.
כעשרים איש לכושים בנדים יפיע בנטח המרח ונס כנוסה אירוסיה, בעלי פנים
לבנים ובעלי פנים צהובים, נשאו אלינו ובתנועות ידיהם הומינו אותנו לסעודה,
אשר הוכנה לנו. נטלנו את ירינו ונסדר יפה ישכנו על הקרשים לאכול, כמנהג
בני־אסיה. הונשנו: דנים וכשר, דיס־אנורו ולחסי־הירם ועוד ועוד, והכל כיד
רחבה. ואמנם באשר רעבים היינו כולנו אכלנו לתיאבון, — אכלנו ושבענו. הללנו,
שהכינו לנו את הסעודה, התהלכו מסביב לנו והביטו אלינו בחבה וברחמים רבים.
אמנם דבר לא דבר עמנו, כי לא שמעו את לשוננו, אבל באורות וברסודם
רביע לנו: אכלו, אורחנו ההבובים. וישב לבכם. והי מראינו כמראה האורחים
העניים כשעת הסעודה, ש„הגביר“ מכין לעני עירו ערב נשואי כהו. מי הם
האנשים הטובים האלה, אשר הכינו לנו את הסעודה השנייה הזאת — לא ידענו.
ובעוד אנו תמהים בינינו לבין עצמנו ומבקשים מהרנות לחידה בתומה זו והנה
נש אל עיצור שחור־פנים, בעל חושם ותרכוש מורק חבוש לראשו המגילה.
רנע אחד הסביר לי פנים ואחר כך אמר אלי כלשון שאִת: „אברהם? אף אנכי
מהיתי להסביר לו פנים וענתי: „אברהם, יצחק, ויעקב.“ אז ידענו, מי הם מכיני
הסעודה: בני אברהם, יצחק ויעקב כמנו... אחרי „מים אהרונים“ נתנו רשות
לבעלי השולחן האמצעי לכרך ברכת המזון. וכשקם יהודי נבהקומה, בעל זקן
צהוב והתחיל בקול ישל ורעד בני־אֶדְסוּר: „על נהרות בבל ישם ישבנו גם
כבינו פצה פתאם אותה הדמעה הרוחה, שזה שבועות שלמים היתה כלואה
בעיני כולנו... הארונם, שהכינו לנו את הסעודה, עמדו מקרוב לנו ובפנים
עציבים ונדהמים התכוננו אלינו, כיצד היהודים השבויים מכנים את מזלם הרע.
נמרנו ברכת המזון. מהינו דמעותינו מעל עינינו והמפקד נתן צו לקום. ואחרי
אשר כבר עמדו מורים מורים כמשפט ובהלכה הביאו האדונים, מכיני הסעודה,
תרמיל והתחילו להלקים לאיש ואיש מאתנו מטבעות קטנות וגדולות. ביהוד עלי
הרבה מטבעות בחלקו של המברך בעל הזקן הצהוב. גם האורחים היוֹאֲפִנים,
שבאו לראות בנו, נתנו מטבעות קטנות ליהודי זה. הודינו לארונים כלשון־
האלמים וגם הם ענו לנו כלשון זו ועל־פי המליץ ברכו אותנו בשלום. ובכואנו
אל ההגת מסלת־הברזל נרע לנו, כי מכיני הסעודה הם ראשי הקהלה העכרית
בנאנאסאקי, שבימים ההם היתה כמעט הקהלה היחידה ביאפוניה.
בנאנאסאקי נמטע עשר שעות במסע עד כואנו לכמדרה, היא עיר שביני.

ובכואנו לכמדרה התהילה פרשה חדשה של צרות ופועניות רבות. כחודש ימים נתענינו באהלים דלים, מלאים רפש וטחב. לא ארכו הימים ומהלה רעה אפשרת בקרב השבויים ועשרות אנשים מהו בכל יום ויום. והאנונו לפני השרים הגדולים ולפני הפורים העברנו לאהלים אחרים, שנחנו בשבילנו. וכחם צרת האהלים באה עלינו, היהודים, צרה חדשה, מורענות קשה של גלות בתוך גלות. חברינו הנוצרים התחילו ^{הראשונים} ומציקים לנו ככל אשר מצאה ידם. הדבר הגיע לאנני הפקידים היואסוניים. אז פנו לנו למאה ועשרים שבויים יהודים, מקום בשני אהלים מיוחדים, כדי שלא יתערב איש עמנו. מה יכולנו לנוח מעמ. כאחים היינו איש לרעהו. דאנונו להולים ולפצועים ויכדנו שלש חברות: „לעת הצדק“, „בקר חולים“, „חברת תהלים“, ונבאי ושמש לכל חברה וחברה. יוסדיום השכמנו בבקר לאמירת תהלים, אחדים מאחנו היו קמים גם „לחקיקה צוה“ ושני אחינו נהסכו לשני בתרי-מדרשים. כאהל אחד העמדנו חיבה – ארנו, אשר צפינו אותנו ניר מנון, אף מנורה עשינו לנו מנייר עבה. אחדים מאחנו למדו תפלה מיוחדת – קטעי פסוקים שונים מן התניך – וכבכי ובכונה עצימה היו אומרים אותה יחד עם „שיר למעלות אשא עיני אל ההרים, מאין יבוא עזר“, לפני חנה-הפסח השתדלנו, שבמקום המאכלים, וביחוד במקום ריסת-האורות, שהולעים היו מצויים בה, יתן לנו כסף כמשך השבוע הזה. בעזרת המליין למדנו להאופציות היואסוניים „הלכות פסח“, והדבר מצא חן בעיניהם. נחט לנו כסף לשמירת ימי הפסח ועשינו לנו חגור ואפינו מצות, הביענו הכל בסדר יפה והגנו את חג הפסח וערכנו את הסדרים כנהוג בכל תפוצות ישראל. כימי הפסח הראשונים באו אלינו אורחים יהודים שבויים מחילו של קודוסטקין ומשפחתנו גדלה. הגה כן, הסכן הסכנו לאש לאש עם גלוחנו החדשה, אבל בססתרים בכתה נפשנו: מי יודע, כמה יארכו עוד ימי ענינו ומרודנו ומה יהיה קצנו? אף היו בתוכנו אנשים, שרוססו לנו יגון על יוננו. אנני-הדעת הללו היו מספרים על אדמירל רוס, שנשבה ליאפוניה כימי אלכסנדר השני ונענה בשביה שמונה עשרה שנה, ומסיימים היו את פסוקם, שככה יעשה גם לנו. כי היואסוניים ישלחו אותנו לעבוד עבודת-הסרך וכו' וכו'. ההוררים מעציבים כאלה ומחד הטראות הבאות השפיעו עלינו לרעה וימרו עוד יותר את חיינו הכרים והקשים.

ולא די לנו בזה, אלא שסתאום באה עלינו שואה רבה, אשר לא סללנו אליה כלל: זכינו לפוגרום כמעט בעת קישיתנו. כמובן, לא ידענו אנחנו כלום על התעשה ברוסיה מולדתנו, המעט, אשר ידענו, נודע לנו מפי היואסוניים, ומפיהם באה גם אלינו השמועה, שברוסיה פרצה רכולוציה. ובבוקר לא-יעבות אחד ראיתי ונהג באמצע הכתר, אשר נזקצה לשבויים ואשר אהלים רבים –

הקמו שם, נתאספו הטוני שבויים, והם עובדים שורות-שורות, קוראים

שירים לכבוד הקונסטיטוציה, שניתנה ברוסיה. פעמים אחדות עברה התהלוכה על פני הכנר ואחר־כך שב איש לאהלו. דבר זה העלה את אפם של המלחים השבויים, שאהליהם היו סמכים לאהלינו. למחרת השכימו לקום, הלכו אל ההורשה הסמוכה, כרתו להם מקלות־עץ רכים ובעלות השחר כרתו לאהלי היהודים ובקול פראים, הכו את היהודים! פרצו אל תוך אהלינו והתחילו מכים ומקצים ביהודים באכזריות חמה. היהודים הגדהמים, שלא ידעו בשלמה באה עליהם הרעה הזאת, צעקו לעזרה. רכים עמדו להגן על נפשם ויכו את מכהם. אוהה שעה נשמך דם רב ורכים היו הפצועים ומרוסק־האברים משני הצדדים. אלמלא סהר לבוא חילהמסמר היאפוני, כשהוא מזויין לא רק רוכים, כי אם גם בליס־יאות, מי יודע כמה ארך הסוגרם ומה היתה אחריתו. את הפורעים נתנו במאסר, ואחר־כך באו פועלים יאפוניים ונדרו גדר נכונה בין אהלי הרוסים ויהר האהלים, כדי שלא ישנה דבר הפגיעות ולא יישך עוד דם נקים מכאן ולהבא.

במשך הימים מתו אחרים מחברינו היהודים. קצתם מפציעיהם מתו וקצתם חלו בישיבה ומתו. ויהי לנו הדבר הזה לצרה חדשה. כשמת חברנו הראשון בקשו היאפונים לשרוף אותו, וזיכף באו קברנים משלהם ואמרו לקחת את המת ולהכיל אותו אל הקרמטוריון לשם שרפה. ואולם אנחנו עמדנו בכל כחנו על דעתנו ולא נתנו לדון את מתנו בשרפה. הקימונו טול צוחה וקול בכי על חברנו המת, הקימונו דעש גדול ולא נתנו להוציא את מתנו מן האהל. פנינו אל האופיצרים היאפוניים והדענו להם, ששרפת־מתים אסורה לנו עליפי דהנו, ורק אחרי עמל רב והשתדלות מרובה פנו לנו מקום מיוחד בנתי־העלמין הכללי ושם קברנו את מתנו. ולאט לאט הלך ונרל בית־העלמין היהודי אשר בכמדרה...

בחג השבועות שוב באו אלינו אורחים חדשים—שבויים יהודים מחילו של קירובשקין. כולם היו עיפים ויגעים, פניהם חדרים ועיניהם חשכות מעמל ויגון. הם ספרו לנו דברים מעציבים משרות־המעייבה: רבים הם החללים עד אין מספר להם. רמי אדם נשפכים כמים והמצב הולך הלך ורע מיום ליום. הדברים האלה עשו עלינו רושם גורא. כצללים התהלכנו כל היום כאפס־תקווה ונדכאים היינו עד מאד. מי יודע מתי יבוא הסוף ואם לא פה, בגלות ובשביה, על אדמת ורים יתמו חיינו ואחרי אשר הסכנו עם המחשבת, כי ביאפוזיה נשאר עד העולם ואין עוד תקוה לנו, החלטנו להציב מצבות לחברינו המתים. ומשום שלא היו בתוכנו סתמים עלתה כלב אחד מחברינו עצה טובה: דוא למד לסתת יאפני או האלפא־ביתא העכרית ובמשך זמן קצר הוכנה מצבת לאחד מחברינו היותו טובים. את יום הקמת המצבה יעדנו ל"תשעה־באב".

ערב, תשעה־באב אחרי הסעודה המפסקת - דיסת־אורז עם חלב—הכינו את עצמנו לאמירת הקינות. לצים אחרים מאתנו הביאו של מלא ברקנים, וכו' להורבין. בשעת בִּין־השמשות התאספו כולנו באוהל אחד וישכנו על הקרקע

לבותינו השבויים והנדכאים התרנשו עתה ביותר ואד פתח ההון ב, איכה ישבה בדרי קמה בכית-אנקה ומלאה את כל חללו של האהל. והנינן של הקינות הולך ומשקה את שקט הערב עצב נונה ודאבה בוכיה. פתאם נכנסו לאהלנו אופיצרים אחדים יאפוניים בלוית חיל-המשמר והתחילו שואלים, מה זה ועל מה זה אנו בוכים ומתאבלים. ספרנו להם, כי היום יום אבל לאומי הוא לעם העברי כולו בכל ארצות מושבותיו, וכמעשה כל היהודים הננו עושים גם אננו. הדברים הללו נתקבלו על דעתם של האופיצרים, אלא שהביעו לנו את תמהונם, כי כיום אשר כזה אין בנו איש, אשר יקיים בעצמו, מצות הדיקרי לזכר ההורבן... למחרת בבוקר קמנו ועלינו בסדר הנכון של חיילים אל בית-העלמין שלנו, למען הקים שם את המצבה על קבר חברנו הטוב. בתוך - ששה זונות צעירות ובריאים נושאים באלונקה את אבן-המצבה העמוסה שהורים, מאהררים - התון עטוף סליה וכפה הכושה לראשו, ומימין ומשמאל עוברים אנהנו ואומרים תהלים. חיל-המשמר ואופיצרים אחדים לוו אותנו. ככה עברנו עד בית-העלמין. שם ישבנו מסביב לכבד-חברנו המתים ואמרנו את הקינות של יום. אחרי הקינות העמדנו את המצבה. רשיכה היתה האבן מרמעותיתנו. עדה אלמת היתה לצערנו הנדול. הכתובת שעל המצבה היא: "פיג ר' חיים נאפשטיין ביום ג' כ"ט אדר שני תרס"ה מעיר צירמישיין. מן הצד השני - אותו הנוסה יאפוני, עבר יום ובא לילה. הלכנה צפה מעל לאילנות הנבוהים שבבית-העלמין ואורר קסם נגה נשפך איצה. המעריב העצוב דכא את רוחו עוד יותר ודוממים ושוממים שבנו, בלוית חיל-המשמר, לאהלנו...

אחרי-כן הקימונו עוד מצבות אחדות, אך בלי צרמניות כאלה. בהדוש אלול צמנו כמעט בכל יום ולפני ראש-השנה אמרנו סליחות, ב,מים הנוראים' התפללנו, כמובן, על-פי הנוסח הישן הידוע, ומשום שהסדורים והמהוורים, אשר נמצאו אהנו, לא הספיקו לכולנו, מרחנו והכיננו מבעוד מועד גם מספר ידוע העתקות כתובות. - ביום הכפורים, אחרי, נעילה, כשהגענו, לשנת הבאה בירושלים' כפיין אחד מאהנו וקרא: לשנה הבאה בווילנא, תרגש כל הקהל והתחיל קורא: לשנה הבאה בירושלים, בוולנא, במדיצין, בווארישא, וכו' וכו', וזעקה אחת פרצה מלב כולנו: רכנו-של-עולם, אב רחום וחנן! אם אין אנו זכאים בעניין לעלות לירושלים, יהי רצון מלפניך שנוכה לכל-הפחות לשוב לביתנו ל-זוסיה, ובלבד שלא נשאר פה בגלות השחורה והמרדה.

אחר חג הסוכות שבנו כולנו איש איש למלאכתו, כי כל ימי שנים היו החיילים היהודים עובדים אצל היאפונים וקצת מן האומנים ראו גם ברכה בעמלם. ופתאם לפתע בא יום נאולחנו. אופיצר יאפוני נכנס לאהלנו וכשר לנו, כי בקרוב נסע לבחינו. איש לא האמין למשמע אוניו בתהלה, אך כשנוכחנו, כי אמת הדבר וקדנו כולנו משמחה. איש איש מאתנו חלק מחלכו בעולם הבאי ליאפוני המבשר. קץ לא היה לשמחתנו. חבקנו תשקנו איש לרעה,

ההלשים התעלפו וכדרכו עמל עלה בידיו להשיב נפשו. העלינו אורות רבים באהלנו. איש לא ישן בלילה ההוא...

לפני עצם הנסיעה הלכנו אל בית-העלמין שלנו. נפטרינו מאת חברינו המתים והתפללנו אליהם. כי לא יחר אפס בנו על אשר אנחנו עוזבים אותם על אדמת זרים. וסוף-סוף בא היום המקווה, יום-חרותנו. היה יום בהיר, השמש שמחה אף היא עמנו. נפרדנו מאת היוצגנים מברינו ונורה להם על יהסם הטוב אלינו. בלוי'ת חיל-משמר כבד נסענו עד חוף הים ושם עברנו על-פי רשימה לרשותם של אוסיצרים רוסיים. עלינו לאניות רוסיות ובמשך זמן קצר באנו לולאדיואָסטאָק, השיר "Мать российская земля" (אם לנו אדמת רוסיה) מלא כל הללו של האויר. תושבי העיר קבלו אותנו בסבר פנים יפות. שמו לפנינו מאכלים טובים והלכישונו בנדים חדשים. אלפי שכויים שבים לבתיהם נאספו אז בולאדיואָסטאָק. בתוכם היו גם יהודים רבים. שפכנו מרי שיהנו איש לפני רעהו ויחדו הודינו לה' על הנסים, אשר עשה עמנו גם בסצור וגם בשבי. -

